

Κειμενογλωσσολογία

9^ο μάθημα

Κριτήρια κειμενικότητας (Beaugrande και Dressler 1981)

1. **συνοχή**
 2. πληροφορητικότητα
 3. συνεκτικότητα
 4. προθετικότητα
 5. διακειμενικότητα
 6. περιστασιακότητα
 7. αποδεκτότητα
- Τα κριτήρια αυτά συμβάλλουν στη **συνειδητοποίηση** του τρόπου οργάνωσης, σύστασης και κατανόησης ενός κειμένου, νοούμενου **ΟΧΙ** ως απλής συμπαράθεσης προτάσεων, αλλά **ως ενότητας λόγου με λειτουργικό χαρακτήρα.**

Ομοιοαναφορικότητα και Ομοιταξινόμηση

Ο Γιάννης αγόρασε κινητό τηλέφωνο, αλλά δεν ξέρει να το χρησιμοποιεί

- Η σημασιολογική σχέση ανάμεσα στα [β] και [α] είναι η **κοινή αναφορά, η ταυτότητα αναφοράς**.

Ο Γιάννης τρέχει πολύ γρήγορα, αλλά [(ο Γιώργος δεν μπορεί να κάνει το ίδιο), γιατί (έσπασε το πόδι του)]

- Η σημασιολογική σχέση ανάμεσα στα [β] και [α] είναι ότι ανήκουν στην ίδια κατηγορία, στην ίδια τάξη πραγμάτων, διαδικασιών ή καταστάσεων. Κάθε άκρο όμως του δεσμού αναφέρεται σε **διαφορετικό μέλος της ίδιας ομάδας**.

Συνοχικοί μηχανισμοί ομοιοαναφορικότητα και ομοιοταξινόμησης

Σχέσεις που συνάπτονται μεταξύ μεμονωμένων στοιχείων

Σημασιολογικές σχέσεις

Λεξικογραμματικά μέσα

Ομοιοαναφορικότητα

Υποκατάσταση
(= αντωνυμίες, επιρρήματα, ρήματα,
εκφράσεις αντικατάστασης)

Ομοιοταξινόμηση

Έλλειψη

Έμμεσοι μηχανισμοί κωδικοποίησης

Η υποκατάσταση και η έλλειψη είναι έμμεσοι μηχανισμοί κωδικοποίησης και παραπέμπουν σε:

- Εξωκειμενικά συμφραζόμενα
- Ενδοκειμενικά συμφραζόμενα:
 - ✓ Σε προηγούμενο απόσπασμα (αναδρομή)
 - ✓ Σε επόμενο απόσπασμα (καταδρομή)

Ομοιοεκτατικότητα (co-extension)

Ο Γιάννης έτρεξε στο αυτοκίνητο. Στις δύσκολες ώρες το αμάξι ήταν το καταφύγιό του.

- Παρατηρείται συνοχικός δεσμός ανάμεσα στα στοιχεία «αυτοκίνητο» [α] και «αμάξι» [β].
- **Κανένα από τα στοιχεία του δεσμού αυτού δεν είναι έμμεσο.**
- Δεν χρειάζεται να ανατρέξουμε σε κάτι άλλο για να ερμηνεύσουμε τόσο το «αυτοκίνητο» όσο και το «αμάξι».
- Πρόκειται για δύο λεξικά στοιχεία, για δύο λέξεις περιεχομένου, που **εντάσσονται/εκτείνονται στο ίδιο ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο**, στο πλαίσιο του οποίου παρατηρούνται **σημασιολογικές συσχετίσεις**.

Σημασιολογικές σχέσεις εντός σημασιολογικού πεδίου

- Στο **ίδιο σημασιολογικό πεδίο** διακρίνονται συνήθως οι ακόλουθες σχέσεις:
 1. η **συνωνυμία**, δηλαδή η **ομοιότητα** —και σε ορισμένες περιπτώσεις ταυτότητα— μεταξύ των σημασιών, λ.χ. **αυτοκίνητο/αμάξι**
 2. η **αντωνυμία**, δηλαδή η **πολική διαφοροποίηση** σημασιών, λ.χ. **νέος/γέρος**
 3. η **υπωνυμία**, δηλαδή ο **εγκλεισμός** μιας στενότερης σημασίας σε μια ευρύτερη, **υπερώνυμη** σημασία, λ.χ. **πορτοκάλι/φρούτο**
 4. η **μερωνυμία**, δηλαδή η σχέση **μέρους-όλου**, λ.χ. **δέντρο/ρίζα/κλαδί**

Επανάληψη

- Ο μηχανισμός της **επανάληψης** —ο οποίος ωστόσο δεν συνιστά σημασιολογική σχέση με τη στενή έννοια του όρου— επιτυγχάνει συνοχικές συνάψεις, μέσω της επαναφοράς της **ίδιας σημασίας** ή του **ίδιου συντακτικού σχήματος** (Halliday και Hasan 1985: 81).

Παντού υπήρχαν παιδιά. Παιδιά στα δωμάτια, παιδιά στους διαδρόμους, παιδιά στην αυλή.

- Η επανάληψη, ως επαναφορά της ίδιας σημασίας, παρατηρείται και σε εμφανίσεις **διαφορετικών μορφολογικών τύπων της ίδιας λεξικής μονάδας**, όπως τα «αποφάσισε» και «απόφαση» στο ακόλουθο παράδειγμα:

Η επιτροπή αποφάσισε την υποδειγματική τιμωρία των φοιτητών που αντέγραφαν στις εξετάσεις. Η απόφαση αυτή ελπίζουμε να λειτουργήσει παραδειγματικά.

Σημασιολογικές σχέσεις και ομοιοεκτατικότητα

- Όταν δύο λεξικές εκφράσεις βρίσκονται συστηματικά σε μία από τις παραπάνω σημασιολογικές σχέσεις (ομοιοαναφορικότητας ή ομοιοταξινόμησης), τότε μπορούν να εγκαταστήσουν ένα **συνοχικό δεσμό ομοιοεκτατικότητας (εκτείνονται στο ίδιο σημασιολογικό πεδίο)**.
- **Ομοιοεκτατικότητα:** όρος **όχι διαφανής** (Halliday & Hasan 1985: 74).
 - Δεν περιγράφει τη σχέση γλώσσας – κόσμου, αλλά γλώσσας – μεταγλώσσας

Ομοιοαναφορικότητα, ομοιοταξινόμηση στην ομοιοεκτατικότητα

Παραδείγματα:

Ο Γιάννης έτρεξε στο αυτοκίνητο. Στις δύσκολες ώρες το αμάξι ήταν το καταφύγιό του

- Συνωνυμία, αναδρομική ομοιοεκτατικότητα

Δες αυτό το σκίουρο. Μην κάνεις όμως θόρυβο. Θα το τρομάξεις το ζωάκι.

- Υπερωνυμία αναδρομική ομοιοεκτατικότητα

Το αυτοκίνητο του Γιάννη έχει ότοκρουζ. Πολύ θα 'θελα να είχα ένα τέτοιο όχημα.

- Μερωνυμία αναδρομική ομοιοεκτατικότητα

Συνοχικές αλυσίδες

- **Ομοιοαναφορικότητα - Ομοιοταξινόμηση – Ομοιοεκτατικότητα:**

Επιτελούνται όχι μόνο με τη σύνδεση δύο στοιχείων, αλλά διαμορφώνοντας μια **συνοχική αλυσίδα στοιχείων** το καθένα από τα οποία σχετίζεται με τα άλλα:

Δίπλα μας μένει μια μικρή κοπέλα. Χτες ο πατέρας της την πήρε και πήγαν βόλτα. Της αγόρασε παγωτό και την ανέβασε στα αυτοκινητάκια. Μετά της έδειξε από μακριά το κάστρο της πόλης. Όταν βλέπω τέτοιες κοπέλες, θυμάμαι τα παιδικά μου χρόνια.

- Τα υπογραμμισμένα στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους και αναφέρονται **όλα στην ίδια μικρή κοπέλα** (ομοιοαναφορικότητα και ομοιοταξινόμηση). Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνουν μια **συνοχική αλυσίδα** η οποία **διατρέχει** ολόκληρο το κείμενο.

Σύζευξη:

Συνοχικές σχέσεις μεταξύ μηνυμάτων

Έως τώρα συζητήσαμε:

- συνοχικούς μηχανισμούς (στο πλαίσιο της ομοιοαναφορικότητας, της ομοιοταξινόμησης και της ομοιοεκτατικότητας) που αναφέρονται σε **μεμονωμένα συστατικά στοιχεία στο εσωτερικό μηνυμάτων**.
- Η σύνδεση των μεμονωμένων συστατικών είναι αυτή που δημιουργεί συνοχή.

Προχωρούμε σε:

- **συνοχικούς μηχανισμών σύζευξης** (conjunction), που τα μέλη των δεσμών τους **δεν είναι μεμονωμένα συστατικά στοιχεία, αλλά ολόκληρα μηνύματα**.

Δείκτες σύζευξης

- Οι δείκτες σύζευξης (ή δείκτες οργάνωσης του λόγου) **δεν αποτελούν το [α] ή το [β] μέλος ενός συνοχικού δεσμού, δεν αποτελούν δηλαδή μηχανισμούς με τους οποίους «απλώνεται» κανείς μέσα στο προηγούμενο ή στο επόμενο κείμενο.**
- Εκφράζουν όμως **σημασιολογικές σχέσεις** οι οποίες **προϋποθέτουν την ύπαρξη κειμενικών μηνυμάτων και προσδιορίζουν τον τρόπο σύνδεσης** αυτού που ακολουθεί με αυτό που έχει προηγηθεί.

[Ο Γιάννης αγόρασε κινητό τηλέφωνο], **αλλά** [δεν ξέρει να το χρησιμοποιεί].

[Ο Γιάννης τρέχει πολύ γρήγορα], **αλλά** [(ο Γιώργος δεν μπορεί να κάνει το ίδιο), **γιατί** (έσπασε το πόδι του)].

Σημασιολογικές σχέσεις που εκφράζουν οι δείκτες σύζευξης

- ❖ Προσθετική: και, ακόμη, επιπλέον, πρώτον, δεύτερον κτλ.
- ❖ Αντιθετική: αλλά, όμως, μα, ωστόσο, απεναντίας κτλ.
- ❖ Αιτιακή ή εξηγητική: επειδή, γιατί, διότι, γι' αυτό το λόγο, καθώς κτλ.
- ❖ Συμπερασματική: γι' αυτό, επομένως, κατά συνέπεια, συμπερασματικά κτλ.
- ❖ Χρονική: μετά, ύστερα, τώρα, τελικά κτλ.
- ❖ Ανακλαστική: δηλαδή, μ' άλλα λόγια, θέλω να πω, εννοώ κτλ.

Συνοπτικό διάγραμμα συνοχικών μηχανισμών

Σχέσεις που συνάπτονται από (κάποιο ή κάποια) μεμονωμένα στοιχεία		Σχέσεις μεταξύ μηνυμάτων	
Λεξικογραμματικά μέσα	Σημασιολογικές σχέσεις	Λεξικογραμματικά μέσα	Σημασιολογικές σχέσεις
Υποκατάσταση (= αντωνυμίες, επιρρήματα, εκφράσεις αντικατάστασης)	Ομοιοαναφορικότητα Ομοιοταξινόμηση	Δείκτες σύζευξης (σύνδεσμοι, επιρρήματα, φράσεις).	Προσθετική Αντιθετική Αιτιακή Συμπερασματική Χρονική Ανακλαστική
Έλλειψη			
Εκφράσεις συνωνυμίας, αντίθεσης, υπω/υπερωνυμίας, μερωνυμίας.	Ομοιοεκτατικότητα		
Επανάληψη.			

Τα όρια της συμβολής των συνοχικών μηχανισμών στην κειμενικότητα

- Έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη των συνοχικών μηχανισμών.
- Ωστόσο, οι μηχανισμοί αυτοί, **αν και συντελούν και ενισχύουν την ενότητα ενός κειμένου, δεν μπορούν από μόνοι τους να τη διασφαλίσουν.**
- Η παρουσία τους δε συνεπάγεται αναγκαστικά και την ύπαρξη κειμένου, όπως φαίνεται από το ακόλουθο παράδειγμα:

Τα όρια της συμβολής των συνοχικών μηχανισμών στην κειμενικότητα

Το αυτοκίνητό μου είναι μαύρο. Το μαύρο χρώμα ήταν πολύ της μόδας στη δεκαετία του '70. Κατά συνέπεια, στα εβδομήντα τους χρόνια οι πιο πολλοί άνθρωποι έχουν πάρει σύνταξη. Με τον όρο αυτό εννοούμε τη σωστή πλοκή των λέξεων στον προφορικό ή γραπτό λόγο. Ο λόγος δηλαδή θεωρείται από πολλούς ειδικούς αποκλειστικό προνόμιο του ανθρώπου. Ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον (Βακιρτζή, 1998: 9).

- Κάθε πρόταση του κειμένου συνδέεται με την προηγούμενη μέσω ενός συνοχικού δεσμού (επανάληψης, σύζευξης, υποκατάστασης).
- Η σύνδεση αυτή όμως με κανέναν τρόπο **δεν εξασφαλίζει την ενότητα και την κειμενικότητά του.**

ΑΝΕΒΗΚΑ ΣΧΟΛΗ 9, ΤΑ ΞΑΝΑΠΗΡΑ ΚΑΙ ΕΦΥΓΑ. ΤΟΥΣ ΠΗΡΑ ΤΗΛ
ΤΟ ΠΡΩΙ ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΠΑΕΙ 8:30 Η ΒΙΒΛΙΟΘ. ΟΤΑΝ ΛΕΕΙ
ΣΙΓΑ-ΣΙΓΑ ΤΙ ΕΝΝΟΕΙ? ΤΑ ΕΧΩ ΦΤΥΣΕΙ ΜΕ ΤΟ ΜΩΡΟ..

ΕΒΓΑΛΕΣ ΑΚΡΗ ΤΟ ΠΡΩΙ ΜΕ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ; ΠΗΓΑ ΣΤΗΝ
<ΕΠΩΝΥΜΟ> + ΜΟΥ ΛΕΕΙ ΣΙΓΑ-ΣΙΓΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΦΕΡΕΤΕ ΤΙΣ
ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΓΙΑΤΙ ΘΕΛΟΥΝ ΒΑΘΜΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΙΟΥΛΗ!

- Γιατρός είστε;
- Ναι, δεν μου φαίνεται;
- Δύσκολα. Γιατί είστε επιθετικός;
- Κάνε στην άκρη!
- Τ' όνομά σας μου λέτε;
- Ναι, ναι, θα μας κάνεις και μήνυση. Σε παρακαλώ.

Κριτήρια κειμενικότητας (Beaugrande και Dressler 1981)

1. συνοχή
 2. **πληροφορητικότητα**
 3. συνεκτικότητα
 4. προθετικότητα
 5. διακειμενικότητα
 6. περιστασιακότητα
 7. αποδεκτότητα
- Τα κριτήρια αυτά συμβάλλουν στη **συνειδητοποίηση** του τρόπου οργάνωσης, σύστασης και κατανόησης ενός κειμένου, νοούμενου **ΟΧΙ** ως απλής συμπαράθεσης προτάσεων, αλλά **ως ενότητας λόγου με λειτουργικό χαρακτήρα.**

Πληροφορητικότητα: Οργάνωση των πληροφοριών

- Σε ένα κείμενο συνυπάρχουν **γνωστές** και **νέες** πληροφορίες.
- Η **ισόρροπη αναλογία** είναι αυτή που συμβάλλει στην αποτελεσματική σύσταση και κατανόηση του κειμένου.
- Η οργάνωση των πληροφοριών **βασίζεται** στις παραδοχές και υποθέσεις του πομπού
 - σχετικά με όσα ο αποδέκτης είναι πιθανό **να γνωρίζει**, δηλαδή **με ό,τι** μπορεί να ανασύρει από τα γλωσσικά ή νοητικά συμφραζόμενα -> **γνωστές και δεδομένες πληροφορίες**
 - σχετικά με όσα ο αποδέκτης είναι πιθανό **να μη γνωρίζει** -> **νέες πληροφορίες**

Χωρική διάταξη των πληροφοριών σύμφωνα με τον Halliday: **Θέμα - Ρήμα**

- Η διάκριση μεταξύ **δεδομένων/γνωστών** και **νέων** πληροφοριών **αντανακλάται** συχνά στη **χωρική διάταξη** των πληροφοριών. Σχετική είναι η διάκριση ανάμεσα στο:
 - **θέμα** (theme) της πρότασης, δηλαδή σε αυτό για το οποίο γίνεται λόγος
 - **ρήμα** (rheme) της πρότασης, δηλαδή στο σχολιασμό του θέματος.
- Το **θέμα**, φορέας συχνά της **παλιάς, γνωστής πληροφορίας** [λιγότερο πληροφοριακό περιεχόμενο], τοποθετείται στο **σημείο εκκίνησης** της πρότασης ή γενικότερα του μηνύματος
- Το **ρήμα**, φορέας συχνά της **νέας πληροφορίας** [περισσότερο και σημαντικότερο πληροφοριακό περιεχόμενο] που αναφέρεται στο θέμα, **ακολουθεί**.

Επισημάνσεις για τη διάκριση Θέμα - Ρήμα

Η **σύμπτωση** του θέματος με τη γνωστή πληροφορία και του ρήματος με τη νέα πληροφορία, αν και συχνή, δεν είναι καθολική και αναγκαστική.

A: Τι έπαθες;

B: Ένα καδρόνι έπεσε στο κεφάλι μου

- Η συνεισφορά του B περιέχει **μόνο νέες πληροφορίες** τόσο στην αρχική θέση του θέματος όσο και στην ακόλουθη θέση του ρήματος
- Η προσπάθεια κατανόησης **του ακριβούς συσχετισμού** των δύο διακρίσεων (θέματος-ρήματος και γνωστής-νέα πληροφορίας) έχει **πυροδοτήσει πολλές έρευνες** που εξετάζουν το συνδυασμό των δύο αυτών διακρίσεων σε ποικίλα συμφραζόμενα και είδη κειμένου.

Επισημάνσεις για τη διάκριση Θέμα - Ρήμα

Η διάκριση **θέματος** και **ρήματος** στις καταφατικές προτάσεις αντιστοιχεί στο **υποκείμενο (την ονοματική φράση)** και στο **κατηγορήμα (τη ρηματική φράση)**.

- Στην **αγγλική**, μια γλώσσα με αυστηρή σειρά όρων και περιορισμένη μορφολογία, η **αντιστοίχιση θέματος-υποκειμένου λειτουργεί χωρίς προβλήματα**.
- Στη **νέα ελληνική**, μια γλώσσα με σχετικά **ελεύθερη σειρά όρων** εξαιτίας του πλούσιου κλιτικού της συστήματος, η **αντιστοίχιση αυτή παρουσιάζει προβλήματα καθώς είναι συνήθης μια πρόταση με το ρήμα στο σημείο εκκίνησης της πρότασης**:

Κρατούσε σημειώσεις για τις απόψεις των συνομιλητών

Επιτονισμός και πληροφορητικότητα

- Στον προφορικό λόγο οι **εναλλαγές στον επιτονισμό** χρησιμοποιούνται για την **εστίαση** σε διάφορα σημεία του κειμένου, και επομένως για τη **διάκριση των γνωστών-θεματικών από τις νέες-ρηματικές πληροφορίες**.
- Γιάννης πηγαίνει στην **εκκλησία** **κάθε Κυριακή**.
- Αν ο **επιτονικός πυρήνας** τοποθετηθεί στον όρο «**εκκλησία**», τότε ο όρος «**εκκλησία**» αποτελεί το **κεντρικό στοιχείο εστίασης** του εκφωνήματος, **το οποίο λειτουργεί και ως απάντηση σε μια ρητή ή άρρητη ερώτηση του τύπου «**Πού** πάει ο Γιάννης **κάθε Κυριακή**;»**.
- Αν όμως ο **επιτονικός πυρήνας** τοποθετηθεί στη φράση «**κάθε Κυριακή**», τότε αυτή αποτελεί το **στοιχείο εστίασης** του εκφωνήματος, καθώς και απάντηση στην ερώτηση «**Πόσο συχνά** πηγαίνει στην **εκκλησία** ο **Γιάννης**;».
- Ανάλογα με τις **προϋποθέσεις του ομιλητή για τα γνωστά στοιχεία του εκφωνήματός του από τον αποδέκτη**, ρυθμίζεται και η **επιτονική προβολή** των στοιχείων εστίασης.

Σύνταξη και πληροφορητικότητα

- Επιπτώσεις της θεματικής οργάνωσης στη **σύνταξη των προτάσεων**:

Η Μαρία, δεν την είδαμε

Vs

Εμείς δεν είδαμε τη Μαρία

- η πρόταση των θεματικών στοιχείων στον προφορικό κυρίως λόγο μπορεί να **παραβαίνει** και **συντακτικούς κανόνες**.
- η θεματοποίηση αυτή δηλώνεται συχνά και με **προσωδιακά στοιχεία**, π.χ. με παύση

Διαλογικότητα και πληροφορητικότητα

- Τα στοιχεία με **το μεγαλύτερο πληροφοριακό φορτίο** μπορούν να θεωρηθούν **απαντήσεις** σε ενδεχόμενες ερωτήσεις του αποδέκτη.
- Κάθε κείμενο μοιάζει να έχει έναν **καλυμμένο διαλογικό χαρακτήρα**.

Σου έδωσα χτες ένα έγγραφο για να **το** δώσεις στον Πέτρο. **Του το** έδωσες;

- Τα αντωνυμικά στοιχεία *το* και *του* παραπέμπουν στα προηγούμενα «ένα έγγραφο» και «Πέτρο», ενώ το *σου* καταλαμβάνει την πρώτη θέση γιατί ακριβώς απευθύνεται στο «γνωστό» πρόσωπο του ακροατή. Τα ρήματα εμφανίζονται ως σχολιαστικές νέες πληροφορίες σε δεύτερη θέση.

Σου έδωσα χτες ένα έγγραφο για να **του το** δώσεις. **Του το** έδωσες;

- Το πρώτο *του* δηλώνει ότι ο ομιλητής θεωρεί πως ο αποδέκτης του γνωρίζει το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται. Για το λόγο αυτό εκλαμβάνεται ως γνωστό και κωδικοποιείται ελλιπώς.

Διαλογικότητα και πληροφορητικότητα

- Η **πρώτη** μνεία (λ.χ. ενός χαρακτήρα σε μια αφήγηση) γίνεται με την **πληρέστερη γλωσσικά έκφραση** (συνήθως με ονοματική φράση).
- Η αναδρομική συσχέτιση **στη συνέχεια** γίνεται συνήθως με **λιγότερο πλήρεις εκφράσεις**, π.χ. με αντωνυμίες.
- Σε περίπτωση ωστόσο **που δεν είναι σαφές** ή δεν μπορεί να συναχθεί το πρόσωπο στο οποίο γίνεται η αναφορά, τότε, ο αποδέκτης θα ρωτήσει **διευκρινιστικά** «Ποιον εννοείς;» για να αποφευχθεί η ακατανοησία.

Διαλογικότητα και πληροφορητικότητα

- Αν ο πομπός κάνει εσφαλμένες εκτιμήσεις και παρουσιάσει **καινούριες πληροφορίες ως γνωστές**, τότε το κείμενο θα είναι **ακατανόητο**, όπως συμβαίνει με τη μετάδοση **επιστημονικών κειμένων** σε μη ειδικούς ή με τις απαιτητικές διαλέξεις σε μη μυημένο κοινό.
- Αν ο πομπός παρουσιάσει **γνωστές πληροφορίες ως καινούριες**, τότε το κείμενο θα είναι **ανιαρό ή/και α-νόητο** για τον αποδέκτη του.

Ανακεφαλαίωση

Συνοπτικά, στο παρόν μάθημα:

- ✓ Καταγράψαμε και ορίσαμε τις σχέσεις της **ομοιοαναφορικότητας, της ομοιοταξινόμησης και της ομοιεκτακτικότητας.**
- ✓ Μελετήσαμε τη **σύζευξη.**
- ✓ Ορίσαμε τον κειμενικό δείκτη της **πληροφορικότητας.**